

Тарасюк І. В.,

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри романської філології і перекладу
Запорізького національного університету

РОЛЬ ДІАГНОСТИЧНИХ МАРКЕРІВ У НОМІНАЦІЇ ЖЕСТІВ-УСМІШОК У СУЧАСНІЙ ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВІ

Анотація. У статті розглядаються засади комплексного опису номінацій жестів-усмішок на матеріалі художніх текстів із залученням методики контекстуального аналізу. Поняття діагностичного маркера як актуалізатора фізичних, семантичних, комунікативно-прагматичних параметрів жестів-усмішок у їх номінаціях сприяє уточненню мовної класифікації усмішок.

Ключові слова: номінативна одиниця, жест-усмішка, семантичний інваріант, діагностичний маркер.

Постановка проблеми. Усмішки належать до мімічних кінем (жестів), які у процесі комунікативної взаємодії сигналізують про емоційні стани комунікантів або їхнє ставлення один до одного. Як будь-які інші невербальні засоби спілкування усмішки регулюють «протікання процесу спілкування, створюють психологічний контакт між партнерами», збагачують «значення, що передаються словами», скеровують «розуміння словесного тексту» [1, с. 16]. У дослідженнях жестів-усмішок можна виокремити декілька напрямів.

Перший напрям – комунікативно-прагматичний, представлений І.А. Стерніним у [2], де він описав особливості використання усмішок у російській комунікативній культурі. Автор застосовує систему комунікативних критеріїв, за допомогою яких можна описати міжкультурні відмінності у жестовій поведінці комунікантів. У межах другого напрямку, представлено, зокрема, у роботах [3] на матеріалі романів В.В. Набокова і [4] на матеріалі романів Л.М. Толстого, залучаються твори художньої літератури для виведення індивідуально-авторських особливостей використання усмішок із певною екстраполяцією отриманих результатів на весь суспільний контекст.

Третій напрям – номінативно-функціональний, розроблений Г.Е. Крейдліним та Е.А. Чувіліною [5], які, вивчаючи номінативні засоби позначення усмішок, зробили висновок, що за цим жестом приховується цілий жестовий комплекс – вираз очей, усього обличчя, поза мовця, жести його рук тощо. Щоб правильно інтерпретувати значення номінації усмішки у тексті, треба враховувати її мовний контекст, конкретну ситуацію спілкування та коментарі тих, хто спостерігає усмішку [5, с. 90]. Тому, описуючи номінативні засоби жестів-усмішок у французькій мові – повнозначні слова та словосполучення, ми будемо приділяти особливу увагу контексту, вужькому і широкому.

Номінація жестів-усмішок у французькій мові має переважно розчленований вигляд, тобто відбувається за допомогою одиниць малого синтаксису – словосполучень із дієсловом «sourire» (усміхатись) і з утвореним унаслідок непрямої деривації відповідним іменником «le sourire» (усмішка). Так, словосполучення *sourire avec confiance* (довірливо усміхатись), *un sourire sans malice* (усмішка без лукавості), *un sourire ingénu* (простодушна усмішка) ми розглядаємо як номінації «щирої

усмішки», а словосполучення *sourire tristement* (сумно усміхатись), *un sourire triste*, *un sourire de tristesse* (сумна усмішка), *sourire amèrement*, *sourire avec amertume*, *un sourire amer* (гірка усмішка) є номінаціями «сумної усмішки».

Класифікація жестів-усмішок у французькій мові можлива стосовно п'яти семантичних інваріантів, які визначаються нами у [6] як сукупність певних змістів, що реалізуються у декількох типах номінацій відповідних жестів.

1. Семантичний інваріант «Je sens / j'éprouve quelque chose d'agréable» (я відчуваю щось приємне) включає: 1) добру усмішку (*sourire avec bonté*); 2) ніжну усмішку (*sourire tendre*); 3) щирю усмішку (*sourire avec confiance*); 4) задоволену, радісну, щасливу усмішку (*sourire d'aise*, *sourire de plaisir*, *un sourire heureux*, *sourire de bonheur*); 5) безпричинну усмішку (*sourire aux anges*, *sourire pour un rien*, *sourire pour soi-même*, *sourire niaisement*).

2. Семантичний інваріант «Je sens / j'éprouve quelque chose de désagréable» (я відчуваю щось неприємне) охоплює: 1) сумну усмішку (*un sourire triste*); 2) розчаровану усмішку (*un sourire déçu*); 3) усмішку відчаю (*un sourire désespéré*); 4) покірну усмішку (*un sourire résigné*); 5) злу посмішку (*un mauvais sourire*).

3. Семантичний інваріант «Je suis bien disposé à l'égard de toi/vous» (я добре до вас ставлюсь) охоплює: 1) дружню усмішку (*sourire d'un air amical*); 2) поблажливу усмішку (*un sourire indulgent*); 3) усмішку жалю (*sourire avec pitié*); 4) привітну усмішку (*sourire gentiment*, *un sourire bienveillant*); 5) розчулену, зворушливу усмішку (*un sourire affectueux*); 6) ввічливу усмішку (*un sourire poli*).

4. Семантичний інваріант «Je suis mal disposé à l'égard de toi/vous» (я погано до тебе/вас ставлюсь) включає: 1) презирливу, зневажливу посмішку (*un sourire méprisant*); 2) хитру посмішку (*un sourire malin*, *malicieux*); 3) глузливую посмішку (*un sourire moqueur*); 4) посмішку докору (*un sourire de reproche*); 5) образливу посмішку (*un sourire insultant*); 6) недовірливу посмішку (*sourire d'un air incrédule*); 7) іронічну, цинічну посмішку (*un sourire ironique*).

5. Семантичний інваріант «Je sens / j'éprouve quelque chose de désagréable mais j'essaie de le cacher» (я відчуваю децю погане, але намагаюсь це приховати) структурує: 1) вимушену усмішку (*un sourire forcé*); 2) ніякову усмішку (*un sourire embarrassé*); 3) фальшиву, лицемірну усмішку (*un sourire faux*, *hypocrite*); 4) відсторонену, двозначну усмішку (*sourire d'un air lointain*, *un sourire ambigu*).

Для аналізу мовленнєвої реалізації номінацій жестів-усмішок ми пропонуємо застосувати термін *діагностичний маркер* у плурачній І.А. Стерніна, М.С. Соломатіної [7] як актуалізатор значення багатозначного слова, за допомогою якого реалізується комунікативна інтенція мовця. У нашому випадку

діагностичні маркери – це відрізки тексту, які актуалізують певні ознаки усмішок у контексті за їх номінації відповідними засобами.

Отже, об'єктом дослідження є діагностичні маркери номінації жестів-усмішок як способи актуалізації їх комунікативно значущих характеристик. Предмет дослідження – засоби вербалізації діагностичних маркерів та їх функції у номінації жестів-усмішок у французькій мові.

Мета статті – класифікувати та описати діагностичні маркери номінації жестів-усмішок у сучасній французькій мові для виявлення комунікативно маркованих ознак самих жестів-усмішок. Матеріалом дослідження слугували художні тексти французьких письменників ХХ – ХХІ століть.

Виклад основного матеріалу. Для аналізу номінації жестів-усмішок було використано таку класифікацію діагностичних маркерів:

1) *безпосередні діагностичні маркери* жести-усмішки, які уточнюють параметри усмішки: її складники, інтенсивність, тривалість (про специфіку деяких фізичних ознак усмішок викладено у [8]), також супутні жести, які входять до складу відповідного жестового комплексу;

2) *ситуативні діагностичні маркери* уточнюють параметри ситуації спілкування – місце, час, статус комунікантів, їх відносини, а також включають вербальні інтеракції комунікантів. Особливої уваги заслуговують *діагностичні маркери сприйняття усмішки спостерігачем*, які надають інформацію про тлумачення жести, реакцію на жест того, кому він адресований.

Перша група діагностичних маркерів, які описують невід'ємні ознаки усмішок, структурується відповідно до типу усмішки. Наприклад, усмішки, що належать до першого інваріанту (щира, добра, радісна усмішки), обов'язково супроводжуються відповідним виразом очей, рухом губ із відкриттям зубів, тривалістю тощо, тому не потребують постійної вербалізації для позначення цих жестів. Якщо така вербалізація відбувається у тексті, це є наслідком активізації відповідного маркера з певною комунікативною установкою. Наприклад, у тексті роману Жана Жіюно "Regain" [9] головний герой спочатку усміхається «очима і губами», дивлячись на свою дружину, а потім повертається і дивиться на скупника пшениці без усмішки з метою підняти ціну на свій товар:

"Celui de derrière les sacs a regardé la petite femme. Et il a fait un sourire avec ses yeux et ses lèvres, et puis il a tourné sa figure vers M. Astruc, sans le sourire, toute pareille à celle qu'il avait tout à l'heure quand il a dit: "Touchez pas" [9, с. 150]. Як бачимо, діагностичний маркер "avec ses yeux et ses lèvres" активізує значення «щира усмішка, сповнена любов'ю» з метою протиставити вираз обличчя без усмішки, який не передбачає поступки своїх інтересів під час ділової розмови.

Ситуативні діагностичні маркери надають більше інформації про відносини між комунікантами. Наприклад, у новелі Франсуа д'Елену "Cent ans et toutes ses dents" [10] діагностичні маркери, які пояснюють появу підозрілої посмішки (un sourire suspect) на обличчі столітньої ювілярки, адресованої родичам:

"Les voilà qui se retrouvèrent à ses pieds, presque prêts à la génuflexion, quémendant l'aumône d'une bague à baiser. Ils furent payés de retour: un sourire suspect les attendait, que démentait la dureté de deux petits yeux posés fixement sur eux. Ils se sentirent aussitôt déshabillés, dépecés, mis en pièce"

[10, с. 55]. У першому реченні виокремлено такі ситуативні маркери: «нерівність положення» (se retrouvèrent à ses pieds), «недостатній рівень шанування» (presque prêts à la génuflexion). Друге речення додає супутній жест – жорсткий погляд (démentait la dureté de deux petits yeux posés fixement sur eux). Третє речення вводить діагностичний маркер – реакцію спостерігача: родичі одразу ж відчули себе «роздягненими, розчленованими» (se sentirent aussitôt déshabillés, dépecés...).

На нашу думку, аналіз діагностичних маркерів різних типів в одному контексті дозволяє зробити семантичний опис кінеми, наприклад, «підозріла посмішка» (le sourire suspect) може бути зробленим таким чином: «жест, який зустрічається між комунікантами, які перебувають у нерівних родинних взаєминах (різні покоління, далека рідня, бідна/багата рідня), супроводжується нерухливим поглядом та викликає у спостерігача сильний психологічний дискомфорт».

Опис жестів-усмішок у текстах із дієгетичним оповідачем, який розповідає власну історію і є обмеженим своєю внутрішньою перспективою, торкається тільки тих жестів, які він сприймає і відчуває. Постає оповідача-спостерігача виводить на перший план фактор інтерпретанти жести-усмішки. Так, у романі Suzanne Prou "Méchamment les oiseaux" [11] оповідач, сидючи за столом із дружиною і дітьми, пояснює, чому він у певний момент усміхнувся:

"L'estomac plein, les pieds chauds grâce aux partouffles du docteur Z chargées d'électricité statique, je me sentais bien. J'ai souri, et les autres se sont réjouis de me voir sourire, sans deviner que ma bonne humeur était sans rapport avec eux, que je me moquais bien de leur faire plaisir" [11, с. 10]. Безпосередній діагностичний маркер (je me sentais bien) дозволяє класифікувати жест як «задоволену посмішку», яка знаходить відповідну реакцію у спостерігачів (les autres se sont réjouis de me voir sourire). Але додавання декількох маркерів від я-спостерігача розкриває хибність інтерпретації іншими його посмішки (sans deviner que ma bonne humeur était sans rapport avec eux) та його байдужого ставлення до рідних (que je me moquais bien de leur faire plaisir). Таким чином, у текстах від першої особи тлумачення й інтерпретація жести-усмішки лежить у площині індивідуальних установок оповідача-персонажа.

Висновки. Отже, актуалізація безпосередніх діагностичних маркерів у номінації жести-усмішки у художньому тексті сприяє уточненню тих ознак жести, які виокремлюють його номінацію від суміжних номінацій у межах певного семантичного інваріанту. Ситуативні діагностичні маркери вписують відповідний жест-усмішку у систему конвенційних комунікативних практик, які відповідають ситуації, описаній у тексті. Наявність діагностичних маркерів декількох типів дозволяє зробити семантичний опис окремих жестів-усмішок, що під час подальшого спостереження за матеріалом стане підставою для утворення суто мовної класифікації жестів-усмішок у сучасній французькій мові.

Література:

1. Ковалинська І.В. Невербальна комунікація / І.В. Ковалинська. – К.: Освіта України, 2014. – 289 с.
2. Стернин І.А. Улыбка в русском коммуникативном поведении / И.А. Стернин // Русское и финское коммуникативное поведение. – Воронеж: Изд-во ВГТУ, 2000. – С. 53–61.

3. Дмитриева Л.Л. Семантико-когнитивное описание концептов «УЛЫБКА/СМЕХ» в русской картине мира / Л.Л. Дмитриева // Вісник Львівського університету. Серія «Філологічна». – 2012. – Вип. 56. – Ч. 2. – С. 50–55.
4. Стефаненко Т.Г. Улыбка и высококонтекстность традиционной русской культуры / Т.Г. Стефаненко // Национальный психологический журнал. – 2014. – № 2(14). – С. 13–18.
5. Крейдлин Г.Е. Улыбка как жест и слово / Г.Е. Крейдлин, Е.А. Чувилина // Вопросы языкознания. – 2001. – № 1. – С. 66–93.
6. Тарасюк І.В. Номінація жестів-посмішок у сучасній французькій мові / І.В. Тарасюк. // Функціональна лінгвістика / Крымский респ. ин-т последипломного пед. образования. – Симферополь : Изд-во КРИППО, 2012. – № 4. – С. 226–228.
7. Стернин И.А. Семантический анализ слова в контексте / И.А. Стернин, М.С. Соломатина. – Воронеж : Истоки, 2011. – 150 с.
8. Кішубаєва О.Т. Функціонально-семантичні особливості номінації усмішки / О.Т. Кішубаєва // Наукові записки Інституту журналістики. – Т. 10. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1574>.
9. Jiono J. Regain / J. Jiono. – Paris : Bernard Grasset, 1930. – 240 p.
10. Épenoux F. Cent ans et toutes ses dents / F. Épenoux // 13 à table ! Nouvelles. – Paris : Pocket, 2016. – P. 41–59.
11. Prou S. Méchamment les oiseaux / S. Prou. – Paris : Calmann-Lévy, 1959 p.

Тарасюк І. В. Роль діагностических маркерів при номінації жестов-улыбок в сучасному французькому мові.

Анотація. В статті розглядаються основи комплексного описання номінацій жестов-улыбок на матеріалі художественних текстів з застосуванням методики контекстуального аналізу. Поняття діагностического маркера як актуалізатора фізических, семантических, комунікативно-прагматических параметрів жестов-улыбок в їх номінаціях дозволяє побудувати більш точну мовну класифікацію улыбок.

Ключевые слова: номінативна одиниця, жест-улыбка, семантический інваріант, діагностический маркер.

Tarasiuk I. The role of diagnostic markers in the nomination of gestures-smiles in the modern French language

Summary. The article is dedicated to the description of nominations of gestures-smiles in fiction, with the context analysis as an applied technique. The basic concept of the context analysis is a diagnostic marker which is considered as a text segment that makes evident some characteristics of smiles. The analysis of nominations of gestures-smiles in literature demonstrates the possibility of their language description including their physical, semantic, communicative and pragmatic parameters.

Key words: nominative unit, gesture-smile, semantic invariant, diagnostic markers.